

Egy „sokarcú” pártcsalád nyomában*

Manapság – legalábbis a politikatudományban és a szociológiában – aligha van kutatottabb pártcsalád a szélsőjobboldalnál. A téma időszerűségéhez nem fér kétség, hiszen Európa számos országában, köztük Magyarországon is a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak előretörését tapasztalhatjuk. A kép persze vegyes, a palettán megtalálható a cigányellenes, antiszemita, xenofób, EU- és Amerika-ellenes, ugyanakkor szavakban palesztin- és Irán-barát Jobbik és a piacpárti, libertariánus, Izrael- és Amerika-barát, muszlimellenes Holland Szabadságpárt is. Éppen a sokféleség miatt óhatatlanul kérdéses már maga a kiindulás is: hogyan húzható meg a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak köre?

Már a terminológia is vitára ad okot. Szélsőjobboldal, radikális jobboldal, új szélsőjobboldal, újjobboldal, neofasizmus, populizmus, újpopulizmus, populista radikális jobboldal – hosszan lehetne sorolni a megnevezéseket.¹ Általában már a használt elnevezés is mutatja, miként vélekedik egy kutató a szélsőjobboldalról, hol húzza meg a pártcsalád határait. Ha valaki új szélsőjobboldalról ír, akkor nyilvánvalóan nem tekinti a jelenlegi szélsőjobboldalt az 1930-as évek fasizmusa és nemzetiszocializmusa egyenes folytatásának. Aki (jobboldali) újpopulizmust emleget, az elsősorban a pártok stílusára, retorikájára, a nyilvánosság kezelésére, és a té-

* PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 256. p.

¹ A magyar szélsőjobboldal terminológiai problémájáról lásd FILIPPOV Gábor: A név kötelez. A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, 2011/3. sz. 133-153.

mák artikulálásának módjára hegyezi ki a kutatást. Így a populista stílus és „ügycsinálás” alapján a Holland Szabadságpártot és a Jobbikot, az Osztrák Szabadságpártot és Marine Le Pen Nemzeti Frontját, az Igaz Finneket és az orosz Pamjaty mozgalmat, a Svéd Demokratákat és a bolgár Atakát egyaránt bevonja a vizsgálódási körébe, eltekintve nem kis különbségeiktől. A neofasizmus terminus használata esetén a vizsgálódás köre jóval szűkebb, számos releváns, adott esetben az idők során kormányzati vagy kormánytámogató pozícióba került szervezet (például az Osztrák és Holland Szabadságpárt, a Dán Néppárt) kihullik a fogalmi szűrőn, viszont foglalkozni kell a nagypolitika szempontjából kevésbé fontos szubkulturális szerveződésekkel, csoportokkal.

Elterjedt az is, hogy a szélsőjobboldal helyett jobboldali radikalizmusról vagy radikális jobboldalról írnak. Azonban egyrészt a „radikális” jelző nem feltétlenül negatív kicsengésű, hiszen a „radikális” a „következetes”, „elvhű” értelemben is használatos, másrészt baloldali irányzatok is előszeretettel jelölték magukat radikálisnak, mint a Jászi Oszkár nevével fémjelzett polgári radikalizmus, sőt eleinte éppen a baloldal jellemzőjének tartották a radikális attitűdöt. Olykor a „nemzeti” jelzőt is a radikális elé biggyeszítik, de a „nemzeti radikálisról” akár Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjára is asszociálhatunk, ami a pártvezér személyes sorsa nyomán megint más asszociáció forrása lehet (antifasizmus). Úgy tűnik, hiába a sok nyelvi lelemény, mindig ugyanoda térünk vissza: a szélsőjobboldal kifejezéshez. Ez ugyan nem a legpontosabb, de még mindig tágasabb, és kevesebb különbségtételre, kivételre ad lehetőséget, mint a többi.

A képet bonyolítja a földrajzi és kulturális sokszínűség. A két világháború közötti szélsőjobboldali mozgalmak (például a német nemzetiszocializmus, a magyar nyilas mozgalom, a román Vasgárda) és a mai nyugat- és észak-európai, illetve az amerikai „szélsőjobboldal” között ég és föld a különbség. Sőt, sokan tagadják – így e sorok írója is –, hogy a Holland Szabadságpárt, az Osztrák Szabadságpárt, a Dán Néppárt vagy a Tea Party mozgalom szélsőjobboldali lenne, inkább a populista liberális, libertariánus jelzőkkel illethetők.

Paksa Rudolf, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa vállalkozott a magyar szélsőjobboldal történetének a nagyközönség és kevésbé a szakma számára szánt megírására, ami sem a téma sokszínűségét, sem a szakirodalom gazdagságát, sem a fent bemutatott fogalmi problémákat tekintve nem mondható kis feladatnak. Látva a nemzetközi és hazai szakirodalomban folytatott vitát, szerencsés, hogy Paksa Rudolf a „magyar szélsőjobboldal”, és nem a „radikális jobboldal” vagy a „jobboldali radikalizmus” történetét kívánta papírra vetni. A „szélsőjobboldal” a legtágabb fogalom, ezen belül értelmezi a nemzetiszocializmust, amit ugyancsak gyűjtőfogalomként használ. A „radikális jobboldal” és a „nemzeti radikalizmus” kifejezések alcsoportot alkotnak: Paksa ezeket a rendszerváltás utáni szélsőjobboldali csoportokra vonatkoztatja, elhatárolva őket mind a magyar múltban tevékenykedő nyilasoktól, kaszárkeresztesektől, Szálasi hungaristáitól, mind a kortárs neonáciktól és újhungaristáktól. A „radikális jobboldali” erők ugyanis – legalábbis a szerző szerint – *„a két világháború közötti szélsőjobboldali csoportoknál kevésbé kirekesztőek és szélsőségesek.”* (8.) A szélsőjobboldal ernyőfogalma alatt elhelyezkedő irányzatok európai és magyar pártcsaládokra bonthatók. A magyar pártokon belül az új, rendszerváltás utáni szélsőjobboldalt az avítt, totalitárius nézeteikhez ragaszkodó, illetve egy szubkultúrához erősen kötődő neonácik és újhungaristák képviselik, míg tőlük a radikalizmus fokában különböznek, és a mainstreamhez közelebb állnak a radikális jobboldaliak vagy nemzeti radikálisok. Ez logikus felépítés, és az is fontos, hogy egyértelműen különbséget tesz náci és fasiszták között.

Ugyanakkor a szélsőjobboldal is kapcsolódott más eszmeáramlatokhoz. A könyv részletesen ismerteti a magyar nacionalizmushoz, a függetlenségi gondolathoz, a magyar birodalmi gondolathoz, a szociáldarwinizmushoz és az eugenikához, valamint a keresztényszocializmushoz fűződő kapcsolatot, részletesen ír a szélsőjobboldalnak az antiszemita és fajvédő ideológiával való feltöltődéséről. Olyan ritkábban érintett témák is szóba kerülnek, mint a keresztényszocializmus radikális ága, vagy a kereszténység és a nemzetiszocializmus viszonya.

A könyv tizenkilenc fejezetre tagolódik. Az első három a dualizmus időszakáról, egy az 1918-19-es időszokról és a Horthy-korszak első éveiről, nyolc a Horthy-korszakról és a világháborúról, kettő az 1945 utáni időszokról, négy pedig a rendszerváltás után eltelt huszonkét évről szól. Az utolsó fejezet összegzést nyújt a szélsőjobboldal történetéről, a tanulságok levonásával számba veszi a különböző korok szélsőjobboldali irányzatainak a jellemzőit, és megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy mi az oka a szélsőjobboldal sikereinek. Végül két diagram és kilenc térkép zárja a könyvet.

A *dualizmus politikai öröksége, az Anti-nézetek és a Fajtudományok* című fejezetek tulajdonképpen a szélsőjobboldaliság gondolati előkészítését, eszmei előzményeit taglalják. Itt olvashatunk egyebek között a birodalmi fantazmagóriákat szövögető Hoitsy Pál és Rákosi Jenő magyar imperializmusáról és 30 milliós magyar birodalmáról, Istóczy Győző Országos Antiszemita Pártjáról, gróf Zichy Nándor politikai katolicizmusáról, Méhel Lajos szociáldarwinizmusáról, Szemere Miklós fajvédelméről, Kiss Sándor „magyar szocializmusáról”. Ezek a 19. század végén és a századelőn egyelőre még külön haladtak, hogy aztán 1919-20-ban összekapcsolódjanak a modern szélsőjobboldal különböző formáiban és szervezeteiben. Megtudjuk, hogy mindaz, ami 1919 után bekövetkezett (fajvédők fellépése, numerus clausus stb.), már korábban is létezett látens formában. Zimándy Ignác plébános, az *Ébresztő Hangok* szerkesztője, Istóczy pártjának képviselője már a numerus clausus előtt megfogalmazta, hogy a zsidók aránya az egyes szakmákban ne legyen nagyobb országos arányuknál. (22.) A könyv nagy erénye – amit nem lehet eléggé méltatni – a reflexió és a szinkronitás: folyamatosan bemutatja a nemzetközi folyamatokat, a magyar szélsőjobboldal történetét az európai (és olykor az amerikai) tendenciákkal egyidejűleg, azokkal összehasonlítva ábrázolja.

Az *ébredő pogromhangulat, fehérterror* című fejezetben a szélsőjobboldal tulajdonképpeni születéséről olvashatunk. Az 1918-as őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság, ezekkel párhuzamosan a magyar állam felbomlása katalizálta a szélsőjobboldali csoportokat. Ebben a két évben (1919-1920) évtizedek

alatt visszafojtott, egyre növekvő ellenszenv és gyűlölet robbant ki, szocialisták, polgári radikálisok, liberálisok, kapitalisták és a mindezek eredőjének tekintett zsidóság ellen. Ez a gyűlölet felszínre lökte a pogromhangulatot, ami a különítményekben, majd az Ébredő Magyarok Egyesületében és az ellenforradalmi ifjúságban megtalálta kibontakozásának a kereteit. A szerző higgadtan, biztos kézzel vezeti végig az olvasót ezen a véres, szomorú történeten. Kár, hogy a különítményes vezérekről – Prónay Pál, Héjjas Iván, Ostenburg-Moravek Gyula, Francia Kiss Mihály – nem kapunk kis portrét, jellemrajzot. Így azt sem tudjuk meg, hogy mi vezette őket, milyen elveket vallottak. A későbbi sorsukról sem kapunk képet, leszámítva esetleges pártszereplésüket.

A *Radikális keresztényszocialisták*, a *Fajvédők* és az *Utánzók: magyar fasiszták és horogkeresztesek* fejezetek a két világháború közötti antiszemita szélsőjobboldal egy-egy irányzatáról tájékoztatnak. Nem könnyű eligazodni az 1930-as évek különböző, változatos nevű, egymással hol rivalizáló, hol egyesülő, majd ismét szétszakadó fajvédő, nemzetiszocialista és nyilas pártjai között. A rivalizáló pártvezérek képtelenek voltak arra, hogy tartósan sikeressé tegyék mozgalmukat. Az nem derül ki, hogy a társadalmi bázis hiányzott-e ehhez, vagy a pártvezérek nem voltak eléggé karizmatikusak, így arról is keveset tudunk meg, milyen társadalmi rétegek álltak mozgalmak mögött.

A *Szálasi hungarizmus* és a *Kereszténység és nemzetiszocializmus* fejezetek, az előzőektől eltérően, egy-egy ideológiai, eszmétörténeti problémát vesznek górcső alá. Szálasi Ferenc fellépése nyilvánvalóan fontos csomópont a hazai nemzetiszocialista mozgalmak történetében: mint a szerző megjegyzi, ő jutott a legmesszebbre egy, a nácizmuson alapuló, de a magyar viszonyokhoz illesztett koherens nézetrendszer megalkotásában. Érzékelteti, hogy Szálasi később hungarizmusnak nevezett ideológiája fokozatosan alakult ki. Olvashatunk a későbbi „nemzetvezető” államelképzeléséről, valamint megtudjuk egyebek között, hogy a német–olasz–magyar viszonyt az együttműködés, nem pedig a németeknek való alárendelés formájában gondolta el.

A *Kereszténység és nemzetiszocializmus* fejezet azt a kényes kérdést boncolgatja, milyen volt a szélsőjobboldal és az egyhá-

zak, elsősorban a katolikus egyház viszonya. Nemzetközi téren szélsőjobboldalon vallástalan (Mussolini), újpogány (Hitler) és kifejezetten vallási fanatikus (Corneliu Zelea Codreanu, Szálasi) vezetőket egyaránt találhatunk. Voltak, akik elfogadták a katolicizmust, de magát a római katolikus egyházat elutasították (Charles Maurras). A spanyol Falange viszont kifejezetten katolikus alapon állt. A német náci újpogányság taszította azokat a szélsőjobboldali vezetőket, akik keresztény valláserkölcsei alapról politizáltak (Meskó Zoltán, Pálffy Fidél gróf). Szálasi mozgalma kétlelkű volt e tekintetben: Szálasi kötelezett volna minden állampolgárt, hogy valamelyik nagy keresztény egyházhoz tartozzon, az 1938-as hungarista program tartalmazta a kötelező iskolai vallásoktatást, azonban a hungarista (párt)állam kisajátította volna az egyházak szociális funkcióit. Összességében a magyar szélsőjobboldal fősodra nem tekintette példának a náciizmus újpogány elemeit.

A katolikus klérus is felemásan reagált az új jelenségre. Serédi Jusztinián hercegprímás óvatosságával ellentétben a katolikus egyház tagjai közül sokan (például Hanauer Á. István váci püspök, Apor Vilmos győri püspök, Grieger Miklós bicskei plébános) figyelmeztettek az új politikai mozgalom veszélyeire, és elítélték a fajelméletet. Persze akadtak az egyházban és annak környékén szimpatizánsok is (például Kun András, vagyis „Kun páter” kiugrott szerzetes, az 1944-es gyilkosságok egyik főszereplője), és olyanok, akik pragmatikusan az egyház és a nyilasok összebékítését kívánták (Nyisztor Zoltán).

A *Küzdés, siker, tehetetlenség* felívelő, majd lanyhuló szakaszában, az 1939–1942 közötti időszakban mutatja be Szálasi mozgalmát. E fejezetben olvashatunk a Nyilaskeresztes Párt által létrehozott szubkultúráról, ami lapokat, szociális központot, önszervező mozgalmat, kulturális egyesületet tartott fenn, gyermeknyaraltatást, kiállításokat, dalárdát szervezett (érezhetően másolva a „bölcsőtől a sírig” építkező szocialista, szociáldemokrata, illetve a keresztényszocialista munkásmozgalmat).

Az *Imrédy csodálatos forradalma* fejezet a „kormányon belüli” szélsőséges politikát, Imrédy terveit és programját mutatja be. A *Quislingek* fejezet az 1944–45-ös időszakot tárgyalja. Ez a szélső-

jobboldal történetének és egyúttal Magyarország 20. századi történetének legszomorúbb fejezete: a deportálások, majd a Szálasi-rezsim kialakulása után a Duna-parti tömeggyilkosságok, valamint Budapest és az ország egészének hadművelleti területté nyilvánítása „tette fel a koronát” a több évtizedes szélsőjobboldali propagandára és szervezkedésre. Ezt követi a bukás, a számonkérés és a megtorlás bemutatása az *Antifasiszta számonkérés és propaganda* című fejezetben. Ennek végén tartalmaz historiográfiai áttekintés olvasható arról, hogyan vált árnyaltabbá a Horthy-korszak politikai rendszerének megítélése.

Különösen izgalmas fejezet az *Emigráció*, amely a sokágú nyilas, hungarista emigráció bemutatására tesz kísérletet, elsősorban Fiala Ferenc, Marschalkó Lajos és Málnási Ödön nézeteinek és főbb munkáinak ismertetésével. A *MIÉP nemzeti radikalizmusa* című rész a rendszerváltás utáni szélsőjobboldal első jelentős pártja, a Csurka István vezette Magyar Igazság és Élet Pártja történetét kíséri nyomon a kezdetektől a 2010-es választásig. A szerző a MIÉP-et a szélsőjobboldali pártok azon új típusába sorolja, amelyek Nyugat-Európában már az 1970-es években kialakultak, és nem csak hagyományos nemzetiszocialista és fasiszta nézeteket képviseltek, hanem a tabunak tekintett témák (például a bevándorlók integrációja), valamint a jóléti állam- és elitellenesség felkarolásával, a „kisember” jelszavával mozgósították a fennálló rendszerrel és az elittel elégedetlen választói tömegeket. Ezen pártok vezetőinek „doyenje” Jean-Marie Le Pen volt, akinek jelszava („Se nem jobb, se nem bal: francia”) némi változtatással bekerült Csurka István retorikájába („Se nem jobb, se nem bal: keresztény és magyar”). Részletesen olvashatunk a párt történetéről, szubkulturális és médiahátteréről, belpolitikai és külföldi kapcsolatairól, azonban a párt választótáborának összetételéről, szociológiai jellemzőiről nem tudunk meg sokat.

A következő két fejezet, a *Szálasi-nosztalgiák* és a *Nacionalista újromantika* részletesen ismerteti a két jelenséget, amelyet nem önálló irányzatnak, inkább különböző, akár egymással rivalizáló irányzatokhoz is kapcsolódó szubkulturának tekinthetünk. Ezt követően a jelenkori fejezetek kissé leíró jellegűvé válnak. Ez leginkább a *Cigányúton? A Jobbik és a Gárda* című fejezetben érződik,

amelyben hosszú felsorolását kapjuk a cigánysággal kapcsolatos konfliktusoknak, a zámolyi romák esetétől kezdve a Mortimer-ügyön, az olaszlisztkai lincselésen és a Cozma-gyilkosságon keresztül az önjelölt „rendfenntartók” gyöngyöspatai vonulásáig, de hiányolhatjuk a társadalmi, gazdasági okok és a mélystruktúrák ismertetését. A Jobbik történetéről bőséges információkat kap az olvasó, azonban a párt szociológiai háttéréről nem sokat tudunk meg, igaz, a hivatkozott irodalom lehetőséget nyújt a további tájékozódásra.

A munkája erénye, hogy a magyarországi szélsőjobboldal történetét nemzetközi beágyazottságában vizsgálja. Ahol lehet, a szerző hivatkozik a nemzetközi példákra, emellett néhány kiváló pártportrét vázol fel a magyar szélsőjobboldal külföldi testvérpártjairól és –mozgalmairól (például a francia Action Française, a román Vasgárda), így Charles Maurras vagy Corneliu Zelea Codreanu arcéle is feltűnik a könyvben, Istóczy Győző és Szálasi Ferenc mellett. Nyilván ezek a „miniportrék” nem pótolhatják a francia, román stb. szélsőjobboldali mozgalmakról írt tanulmányokat és monográfiákat. Találónak érzem az 1920-as évek eleji fajvédelemnek, illetve az Ébredő Magyarok Egyesületének és az amerikai Ku-Klux-Klannak az összevetését, az akcióik erőszakossága és a „faji” nemzetfelfogás alapján (Magyarországon a zsidóktól, az Egyesült Államokban a feketéktől, katolikusoktól, és ugyancsak a zsidóktól akarták „megtisztítani” a nemzeti közösséget).

A válogatott térképek az 1939-es választást, Szálasi hungarista államát, illetve a MIÉP és a Jobbik választóközzeit mutatják be. A kakukktojás az FKGP 1998-as választási eredményeiről szóló térkép. Kicsit zavaró, hogy nem tudjuk, ennek mi a szerepe a könyvben. Az FKGP aligha tartozik a szélsőjobboldali szervezetek közé. Viszont hiányolható az Országos Antiszemita Párt választási támogatottságának bemutatás. Ezt érdekes lett volna összevetni az 1939-es választással, hogy kiderüljön, mennyire tekinthető „öröklöttnek” bizonyos térségekben a szélsőjobboldali, antiszemita propagandára való fogékonyság.

Végül a recenzens kénytelen felhívni a figyelmet néhány apró hibára, illetve hiányra. Ellentétben azzal, amit a 23. oldalon olvashatunk, II. Pál nem lehetett merénylet áldozata 1881-ben, ugyanis

ilyen nevű cár soha nem uralkodott, II. Sándor életét viszont valóban merénylet oltotta ki 1881-ben. Régi keletű tévedés, hogy az iszlám híveit a kereszténység mintájára a központi személyiségről nevezik el (Mohamed nevéből mohamedánnak, ami a keresztény szó tükörképe, s mint ilyen, sérelmes a muszlimok számára). A 26. oldalon a „bosnyák mohamedánok” kifejezés helyett ezért a „bosnyák muszlimok” vagy „muzulmánok” lett volna helyénvaló.

A 225. oldalon, a magyarországi cigányság történetével kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „*velük kapcsolatban számos többé-kevésbé megalapozott sztereotípiá é*l”, s ennek alátámasztására bőven kap az olvasó statisztikai adatokat a cigányság foglalkoztatásáról, viszont nem tudunk meg semmit a cigány népesség területi elhelyezkedéséről. Nem tekinthető véletlennek, hogy 2010-ben a Jobbik legjobb választóközetei éppen az északkelet-magyarországi régióban voltak, ahol a hazai cigányság 51%-a él (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Észak-Heves területén pedig több mint 30%-uk). Ez egyúttal Magyarország legszegényebb régiója, ahol a legtöbb a regisztrált munkanélküli, a legkevesebb az óvodai férőhely, ahol az infrastrukturális és művelődési lehetőségek is a legrosszabbak. A cigánykérdés kiéleződését nem lehet megérteni, ha figyelmen kívül hagyjuk a területi aspektust, pontosabban a szociális, gazdasági és infrastrukturális faktorok állapotát és minőségét. Nem véletlen, hogy a Magyar Gárda csaknem összes felépése ehhez a régióhoz kötődött. A kötet végén található térképek közül is hiányolhatunk egy, a cigányság területi elhelyezkedését bemutató térképet. Érdekes lett volna összevetni a cigányság által legsűrűbben lakott, valamint a szociális problémák által leginkább sújtott területeket a Jobbik sikeres választóközeteivel.

Nagyon hiányzik a kötet végéről egy annotált névmutató, amelyik segítené az olvasó eligazodását a nevek rengetegében (különösen a hungarista emigrációval kapcsolatban lett volna ez hasznos). A névmutató hiánya pedig az egyébként még sokáig az érdeklődő közönség számára nyilvánvalóan alapműnek számító könyvben való keresést nehezíti meg.